

עם כל זה העידו עליו בתלמוד כתובות (קג, ע"ב) שבשעת פטירתו צוה לבנו הנשאר נשיא אחריו, שיתנהג בנשיאותו בגאווה ושררה והוא שאמר ז"ל עליו, 'נהוג נשיאותך ברמים'; איך אפשר במי שנודע והתפרסם בחייו במדת ענוה יתרה ציוה להשאיר אחריו מדת הגאווה, אף כי בעת המות אשר הוא עת השתפל כל גאה והכנע כל לב ערל.

שאלה זו מביאה את המאירי לנסח תיאוריה מנהיגותית המתמודדת עם המתח שבין ענווה להנהגה נשיאותית. אחד מהדברים שהאדם חייב להתרחק ממנו כדי לחזור בתשובה, אומר המאירי, היא מידת הגאווה. הגאווה היא שורש כל המידות השליליות, משום שהיא מונעת מהאדם את ההכרה בחטאו, ובעקבות זאת מונעת ממנו את האפשרות של תשובה.

אחרי דיון במגרעות של מידת הגאווה וחיפוש אחר המקור לאסור את הגאווה מן התורה, תמה המאירי שיש פסוקים בתנ"ך שלכאורה משבחים תכונות הקשורות למידת הגאווה, כמו: "יקר רוח איש תבונה" (משלי יז, כז). יקרת רוח הנראית כקרובה מאוד למידת הגאווה זוכה, אפוא, לשבח מבעל ספר משלי. הבנת הדברים שמציע המאירי מבוססת על תפיסה של מדרג הגאווה, שרק מידה אחת מהן היא הגאווה השלילית הלא רצויה, ואילו היתר הן מידות קרובות או דומות לגאווה, ברם הן נצרכות (חיבור התשובה):

ואומר כי המדה הזאת חלוקה לארבע מדרגות, הראשונה נקראת בשם גאווה, והשנית נקראת בשם שררה או התנשאות, והשלישית נקראת בשם יקרת רוח, והרביעית בשם סלסול או נקיות הדעת.

התכונה העיקרית שרואה המאירי באדם הגאה, היא ביטחון המופלג שהאמת אצלו, והרצון לנצח את חברו ולהתכבד בקלון חברו. אין הגאה והיהיר מעונינים באמת אלא בכבוד ובכוח. עמדה כזאת פוגעת באדם בלימוד התורה, בקבלת עול המצוות ובתפקודו בתוך החברה, ויש להתרחק מן הגאווה ולדבוק בענווה. ברם, יש מידות אחרות שנראות על פניהם כמתקרבות לגאווה או דומות לה, אבל הן נצרכות מאוד בחברה האנושית. יש אנשים שמטבעם יש בהם כוח מנהיגותי, וכידוע, מוסיף המאירי, "קיום הישוב צריך למנהיג והפסדו בהעדר ההנהגה". דרכו של המנהיג היא להשתמש במידות השררה וההתנשאות כדי להעמיד את האמת על תלה, לקיים את היישוב ולהסיר את הרעות והנזקים מבני אדם. המושל חייב להתנשא כדי להטיל אימה שבולמת את החטא. יחד עם זאת, מושל כזה יכול להיות עניו בענייני עצמו, שכן ענווה והנהגה אינן סותרות זו את זו. משה רבנו היה עניו, אך היה בו כוח ההנהגה "לקנא תכלית הקנאה בכל מעשה מכוער ומתגבר בביטולו תכלית התגברות כענין המצרי וכענין מעשה העגל". המאירי מעמיד את ענוותנותו של משה רבנו, גם בהיותו מנהיג, מול שפלות הרוח של אהרון הכהן שגרמה לו ל"רכות ויראה", ובגלל זה לא הצליח למנוע את מעשה העגל.

אין סתירה, אם כן, בין ענוותנותו של רבי לבין צוואתו "נהוג נשיאותך ברמים וזרוק מרה בתלמידים". משמעות הדברים היא: ענווה - כן, שפלות רוח - לא.

ומה באשר למי שאינו מלך או מנהיג? גם לאנשים מכובדים רף של כבוד עצמי שראוי להם לפי מדרגתם. "יקרת רוח" יאה היא במיוחד לתלמידי חכמים ואסור להם להתנהג כ"הדיוטות", בצורה שתגרום לאחרים לזלזל בהם. על כבוד התורה חייבים לשמור, ולכן ראוי לשמור מרחק מאנשים גסים ופשוטים. יסודו של המאירי בגמרא במסכת סוטה (ה, ע"ב), ש"ת"ח צריך שיהא בו אחד משמונה בשמינית" של גאווה, "כלומר מעט מזער". הוכחה לכלל (על אף שיש גם סטייה מן הכלל) מביא המאירי מהסיפור במסכת חגיגה (ה, ע"ב, על פי גרסת המאירי ועם פירושו בחיבור בתשובה עמ' 134). המילים המוקפות בסוגריים מרובעים הן תרגום לעברית):

רבי ור' חייא הוו אזלי בארחה [הלכו בדרך], כי מטו לההוא אתרא אמרי מי איכא הכא צורבא מרבנן [כשהגיעו למקום מסוים שאלו האם יש כאן תלמיד חכם]? אמרי להו, איכא צורבא מרבנן ומאור עינים הוא [אמרו להם יש תלמיד חכם והוא] סגי נהור. אמר ליה ר' חייא לרבי תוב את ולא תזיל ולא תזלזל בנשיאותך; אזיל אנא ואקביל אפיה [שב ואל תלך כדי לא לגרום לזלזל בנשיאותך; אני אלך לקבל פניו]. תקפיה ואזל בתריה (כלומר הפציר רבי ברבי חייא, ר"ל שלא שמע בקולו מרוב התאוותו לשמוע דברי חכמים והלך אחריו). כי הוו מפטרי מיניה [כאשר נפרדו ממנו] אמר להם אתם הקבלתם פנים הנראים ואינם רואים, יהי רצון שתזכו ותראו פני כבוד שכינה שרואה ואינה נראית. אמר ליה ר' חייא לרבי ממאן שמיע לך הא? (כלומר מהיכן למדת להקל בכבודך ולילך ולחזור אחר הקבלת פני אחרים, אע"פ שהם תלמידי חכמים, אחר שלא למדת מהם שיכריחך בזה מצות הקבלת פני הרב, ושאינם חולים שיביאך אל זה בקור חולים). והשיב לו מפרקיה דר' יעקב שמיע לי [מדרשתו של ר' יעקב שמעתי], דהוה רגיל דהוה מקבל אפיה דרביה בכל יומא וכד קש, פי' כשהזקין, אמר ליה לא ליצטער תו מר לאקבולי אפי דלא יכיל מר [אמר לו רבו לא להצטער שלא תוכל להקביל את פני בגלל שזקנת]. אמר ליה מי זוטר מאי דכתיב [האם זה עניין קטן מה שכתוב] 'יחי עוד לנצח ולא יראה השחת כי יראה חכמים ימותו', ומה הרואה חכמים במיתתם כך בחייהם על אחת כמה וכמה! (הנה שהיה ר' חייא מלמד לו ומטכסס הנהגתו שלא להקל בכבודו לילך ולהקביל פני החכם האחר אחר שלא נזדמן לו לראותו, אלא שהוא ע"ה מעביר על מדותיו לכונת כבוד החכמה ולהיותו נכסף לשמוע דברי חכמים).

ר' חייא דאג לכבודו של ר' יהודה הנשיא כדי שלא לגרום לזלזול בנשיאותו. רבי סבר שמן הראוי לקבל ברכה מתלמיד חכם, ולא חשש. המאירי לומד מזה גם את מדת יקרת הרוח של חכמים וגם האפשרות של וויתור. "סלסול המידות או נקיות הדעת" היא קטגוריה נוספת, והיא מידה הראויה לכל אדם. התנהגות בנקיות הדעת אינה נחשבת כגאוה אלא כרמה בסיסית של כבוד עצמי הראוי לכל אדם, והמאירי קורא לזה על פי משלי ערב: "הגאות המולידה טוב הפעולות", שכן היא מונעת מהאדם מידות פחותות ודברים מגונים. מעשיהם של "נקיי הדעת שבירושלים שלא היו חותמים אל השטר אלא אם כן יודעין מי חותם עמהם..." (סנהדרין כג, ע"א), משמשים כבסיס לגישה זאת. סלסול המידות או נקיות הדעת, היא מידה הראויה לכל אדם ואין בה ביטוי לגאוה או יהירות. אסור לאדם להחזיק את עצמו לפחות ולחסר ערך, וזו משמעות מאמרם של חכמים: "אל תהי רשע בפני עצמך". מי שמפחית בערך העצמי שלו עלול להתחיל להתנהג בפחיתות המידות, שכן ההפך של נקיות הדעת היא פחיתות נפש - מידה העלולה להזיק לאדם.

לסיכום, המאירי מדגיש את חשיבותה של ההרחקה ממידת הגאוה, ובמיוחד לבעל תשובה שלפעמים חייב להרחיק לקצה השני כדי להשיג את האיזון הנכון. ברם המדרג של מידות דומות לגאוה נשאר במקומו, וההרחקה מן הגאוה יחד עם השררה, יקרת הרוח ונקיות הדעת משמשים כולם כמודל מורכב להתנהגות האדם.

הרב פרופסור כרמי הורוביץ
 המדרשה לבנות
 אוניברסיטת בר אילן